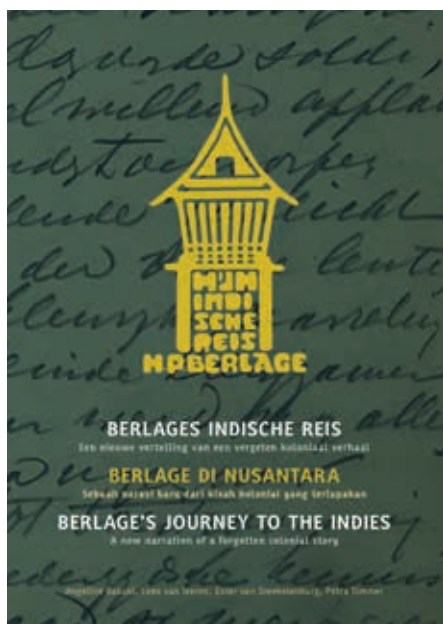

een gebouwtype dat in de jaren zestig de kustlijn in rap tempo omvormde tot een ongeïnspireerde gevelwand; een 'Atlantikwall met zeezicht', zo luidde de veelgehoorde kritiek. In de decennia die volgden, bleef het slopen ondertussen ook doorgaan. Gebouwen die vandaag de dag zeker op de monumentenlijst zouden staan, waaronder zeedijkvilla's in chaletstijl en grand hotels uit het interbellum, blijken nog eind jaren negentig afgebroken. Zo lijken nietsontziende sloop en marktdenken de kust inderdaad meer schade te hebben toegebracht dan twee wereldoorlogen.

Het is daarom prettig te lezen dat de ergernis aan de hedendaagse lelijkheid een thema op zich is, wat wordt geïllustreerd door een greep fraaie literaire citaten en spotprenten uit de laatste decennia. Iets van die historische gelaagdheid bleef wel bewaard, ook dat laat Cornilly zien, maar dat de beeldkwaliteit hollend achteruitging, wordt eveneens duidelijk. En dat terwijl die ruimtelijke regie ooit sterk aanwezig was. Veel badplaatsen werkten aan het eind van de negentiende eeuw met strikte bouwreglementen. Oostende en Blankenberge, maar ook kleinere badplaatsen als Duinbergen en De Haan hadden een uitgebreid systeem met bepalingen over maximale bouwhoogte, dichtheid en gevelbeeld, waar nauwlettend op werd gecontroleerd.

Toch is het jammer dat die laatste periode, vanaf pakweg de jaren zestig, summier wordt behandeld. Een goed begrip van de meer recente ontwikkelingen blijft daardoor achterwege. Dit maakt dat je met een vraag achterblijft: hoe is het verdergegaan? De sprookjesachtige weelde van toen is verdwenen, maar er blijven ook stukken die nog net op tijd wel zijn beschermd, zoals wijk de Concessie in badplaats De Haan, de *paravents* in Blankenberge, en een handjevol grand hotels. En wat te denken van het prachtige jarenvijftig-kursaal van architect Léon Stynen in Oostende? Ze worden wel genoemd, maar hoe staan ze er vandaag de dag bij, hoe zijn ze opgenomen in de nieuwe ontwikkelingen? Dit is een gemiste kans, omdat de auteur ook op dit vlak die kennis in ruime mate in huis heeft. Hier heeft hij vermoedelijk moeten snijden: een boek dat de volledige ontwikkeling van negentien badplaatsen beschrijft, zou een saaie encyclopedie worden. Zo gaat dit boek vooral over wat is verdwenen, niet over wat ervoor terugkwam. Daar staat tegenover dat Cornilly dat eerste overtuigend een stem geeft, en andermaal duidelijk maakt hoe belangrijk monumentenzorg en ruimtelijke regie is – daar is uiteindelijk ook de markt mee gediend.

SOPHIE VAN GINNEKEN

ANGELINE BASUKI, LOES VAN IPEREN, ESTER VAN STEEKELENBURG, PETRA TIMMER (RED.)

BERLAGES INDISCHE REIS
EEN NIEUWE VERTELLING VAN EEN
VERGETEN KOLONIAAL VERHAAL /
BERLAGE DI NUSANTARA
SEBUAH NARASI BARU DARI KISAH
COLONIAL YANG TERLUPAKAN /
BERLAGE'S JOURNEY TO THE INDIES
A NEW NARRATION OF A FORGOTTEN
COLONIAL STORY

Edam (LM Publishers), 2024, 319 pp., ill. in zwart-wit en kleur,
 ISBN 97894602296626, € 30,00

Het koloniale verleden staat sinds enkele jaren volop in de belangstelling. En terecht. Na decennia, zo niet eeuwen, waarin het debat over de exploitatie van mensen en bronnen buiten Europa een gemarginaliseerd bestaan leidde, is het hoog tijd dat daarover in alle openheid wordt gesproken. De kritische aandacht voor het koloniale verleden leidt ertoe dat perspectie-

ven kantelen. Door zaken te bevragen die lange tijd als vaste en onontvreemdbare waarden werden beschouwd, ontstaan aandacht en erkenning voor aspecten van het kolonialisme waarvoor tot voor kort doorgaans geen of weinig belangstelling was. Met alle positieve en negatieve gevolgen die dat met zich meebrengt: erkenning, verwarring, begrip, onbegrip,

woede en frustratie. In dit licht bezien is de in 2024 bij LM Publishers verschenen nieuwe vertelling van H.P. Berlages *Mijn Indische reis* uit 1931 een interessante casus.

Berlage schreef zijn boek op basis van het dagboek dat hij bijhield tijdens een reis in Nederlands-Indië in 1923. De nieuwe uitgave, door de redacteurs aangeduid als 'Indische reis 2.0', is een thematisch geordende bundeling citaten uit Berlages publicatie. De citaten, die door de redactie zijn voorzien van verbindende teksten en duiding, schetsten Berlage als reiziger, als architect, als denker en als criticus. De drietalige tekst (Nederlands, Indonesisch, Engels) is royaal gelaardeerd met gekleurde schetsen die Berlages tijdens zijn reis maakte, aangevuld met contemporaine foto's, archiefstukken (kaarten, brieven) en cartoonachtige 'portretten' van Berlage in de tropen. Naast een beknopte biografie van Berlage bevat het boek ook een korte beschrijving van vooraanstaande personen die Berlage in Indië ontmoette: collega's, politici, bestuurders, wetenschappers en denkers. In de epiloog reflecteren 21 mensen die om professionele en/of particuliere redenen betrokken zijn bij het koloniale en architecturale verleden van Indonesië, op Berlages oorspronkelijke publicatie. Voor wie de reflecties naar meer smaken, is er ten slotte ook nog een serie podcasts.

De ambitie om Berlages Indische reis aan de vergeetelheid te ontrukken, is prijzenswaardig en geslaagd. De ordening, inhoud en lengte van Berlages citaten in combinatie met aanvullingen en reflecties van de redactie en derden resulteren in een laagdrempelige en voor een breed publiek toegankelijke interpretatie van Berlages *Mijn Indische reis*. Maar er kleven ook nadelen aan die eenvoud en interpretatie. Omdat Berlages oorspronkelijke tekst ingrijpend is gereorganiseerd en voor de lezer wordt geïnterpreteerd, rijst de vraag in hoeverre 'Indische reis 2.0' Berlages opvattingen weergeeft, of eigenlijk vooral het perspectief van de redactie op die opvattingen. Wat op zich geen halszaak is – veel lezers realiseren zich wel dat alle bewerkingen interpretaties zijn – maar wel iets om je als lezer van te vergewissen. Net zoals het goed is te constateren dat de redactionele verbindende en verklarende teksten wat dweperig van aard zijn. De indruk die hierdoor ontstaat, namelijk dat Berlage als architect en als mens nagenoeg feilloos was, wordt gelukkig enigszins bijgesteld in de reflecties in het laatste deel van het boek. Met de nadruk op enigszins, want hoe wel enkele auteurs kritische kanttekeningen plaatsen bij zijn opvattingen en ontwerpen, is en blijft Berlage voor de meeste betrokkenen een boven alle kritiek verheven maestro. In hoeverre hun reflecties helpen om de 'bagage' van het koloniale verleden uit te pakken, zoals Amara van der Elst schrijft, staat daarom te bezien. Daarvoor zijn ze in meerdere opzichten te weinig kritisch.

Om te bepalen waarom en welke opvattingen van Berlage heden ten dagen nog relevant zijn, is een objectieve beschouwing nodig van die opvattingen binnen actuele kaders over Berlage en kolonialisme. Aan die voorwaarde voldoet 'Indische reis 2.0' niet. Om te beginnen omdat de literatuur die is geraadpleegd, op één uitzondering na, te algemeen en te eenzijdig is. Dat de redactie de publicatie van Herman van Bergeijk – onterecht beschreven als een documentaire van een architect – noemt, maar inhoudelijk terzijde schuift is daarvan een voorbeeld. Waarom negeert een nieuwe vertelling van Berlages *Mijn Indische reis* een relatief recent gepubliceerd doorwrocht archiefonderzoek? Is dat omdat dat onderzoek zaken aan het licht brengt waaraan Berlage, waarschijnlijk meer bewust dan onbewust, in zijn boek geen aandacht besteedde. Zoals bijvoorbeeld het feit dat hij naar Nederlands-Indië reisde op een moment dat Nederland economisch door een dal ging en ook voor Berlage ontwerp-opdrachten vrijwel stokten. Een historisch gegeven dat niet hoeft af te doen aan Berlages oprechte belangstelling voor de kolonie, maar wel doet vermoeden dat zijn belangstelling behalve persoonlijk ook zakelijk was. Een vermoeden dat wordt bevestigd door de wetenschap dat Berlage naar Nederlands-Indië afreisde met in zijn vestzak de opdracht een rapport op te stellen over een hindoeïstisch tempelcomplex, en het gegeven dat hij na aankomst in Indië ter plaatse nog enkele stedenbouwkundige ontwerp-opdrachten verwierf. Opdrachten die de vraag oproepen op grond van welke kwalificaties Berlage hiervoor in aanmerking kwam, en hijzelf blijkbaar ook van mening was dat hij daarvoor kwalificeerde? Voor iemand die gepokt en gemazeld was in westerse architectuur, die westerse architecten erop wijst dat ze zich rekenschap moeten geven van lokale omstandigheden, die veel waardering heeft voor lokale vakmensen en bouwmethoden, en die bovendien kritisch is over koloniaal gedrag en een misplaatst gevoel van westerse superioriteit, lijkt het accepteren van deze opdrachten nogal inconsequent. Kijkend naar de reikwijdte van de kolonie, de onderling verschillende (bouw)culturen binnen die kolonie en de exclusieve kring waarin Berlage zich tijdens zijn reis bewoog, is immers uitgesloten dat Berlage de kolonie binnen drie maanden in al zijn facetten had doorgrond. Met het aanvaarden van deze opdrachten, met andere woorden, maakte Berlage zich schuldig aan praktijken die hij anderen verweet.

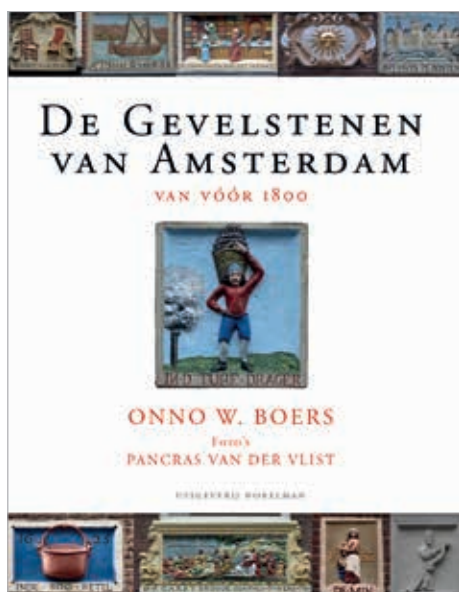
Een andere reden waarom 'Indische reis 2.0' niet overtuigt, is dat de publicatie zich bijzonder summier verhoudt tot het actuele kritische postkoloniale debat. Het is dat Van der Elst refereert aan baggage van het koloniale verleden, Kathleen Ferrier eraan herinnert dat perspectief allesbepalend is en kwalificaties als 'exotisch' en 'vreemd' niet meer van deze tijd zijn, dat Melle Haak het belang benadrukt van een open hou-

ding en het opschorten van oordelen, en dat Obbe Norbruis zich afvraagt hoe passend Berlages voorstellen voor de herinrichting van het toenmalige Stadhuysplein in Batavia zou zijn geweest. Waren deze terecht maar wat verholten aan het postkoloniale debat refererende opmerkingen niet gemaakt, dan was het boek volledig verstoken gebleven van referenties aan dat debat. En dat is wonderlijk. Niet alleen omdat dat debat luid en duidelijk klinkt, maar vooral omdat een contemporaine publicatie over een reis in een kolonie zich bij uitstek leent voor een postkoloniale analyse. Niet om de auteur aan of af te vallen, maar om te onderzoeken waarin het koloniale venijn in dergelijke publicaties schuilt. En aldus meer inzicht in en helderheid

over de aard en implicaties van dat venijn te krijgen. Zoals Berlages belerende opvattingen over gedrag van kolonialen, waarvan hij vervolgens zelf ook een staaltje ten beste geeft.

Hoewel het boek met veel toewijding en zorg is gemaakt en uitgegeven, leest het vanwege het ontbreken van een kritisch postkoloniaal perspectief als een soort *bluff your way into Mijn Indische reis*. Voor wie dat niet volstaat en de behoefte voelt het origineel te raadplegen en/of meer over de context van dat origineel te lezen, zijn gelukkig voldoende exemplaren van zowel Berlages oorspronkelijke werk als Van Bergeijks boek in omloop.

PAULINE K.M. VAN ROOSMALEN

ONNO W. BOERS

DE GEVELSTENEN VAN AMSTERDAM VAN VÓÓR 1800

Amsterdam (Uitgeverij Nobelman), 2023, 296 pp.,
ills. in kleur, ISBN 9789491737985, € 34,95

Kort na elkaar verschenen twee nieuwe publicaties over de gevelstenen van Amsterdam (2023) en Haarlem (2024). Beide steden kennen een historische vereniging die zich bezighoudt met de inventarisatie, bestudering en restauratie van gevelstenen. Die verenigingen beheren tevens websites met gevelstenen in hun stad, geordend op adres en huisnaam. In 1994 verscheen *De gevelstenen van Amsterdam*, geschreven door Onno Boers (1936–2021). Postuum is dit boek

PETER VAN GRAAFEILAND

WAAR HAARLEM IN DE GEVEL STAAT DRIE EEUWEN HAARLEMSE GEVELSTENEN & HUISNAMEN

Haarlem (Uitgeverij Loutje), 2024, 512 pp.,
ills. in kleur en zwart-wit, ISBN 9789491936487,
€ 39,95

herzien en in 2023 onder de titel *De gevelstenen van Amsterdam van vóór 1800* opnieuw uitgegeven onder redactie van Nick van de Griendt en Dioni ten Busschen. Eveneens in 1994 schreef Peter van Graafeiland samen met Theo Bottelier de *Gevelstenen van Haarlem*, een uitgave van 144 pagina's met overwegend zwart-witillustraties. Van Graafeiland nam als enige auteur het kleurrijke boek *Waar Haarlem in de gevel staat. Drie eeuwen Haarlemse gevelstenen & huis-*